

Landsmåls- och Folkminnesarkivet
Uppsala

du 116

INVÄRTES MEDEL ANVÄNDA VID HUSKURER.

Folkmedicinska och därmed nära sammanhängande ämnen behandlas i följande frågelistor: M 99 (Husdjurssjukdomar), M 100 (Om kloka, trollkunniga och vismän), M 101 (Koppning och åderlåtning), M 108 (Barnsjukdomar) samt ett tiotal ännu ej färdigskrivna frågelistor om olika slag av huskurer samt den magiska folkmedicinen, medicinalväxter och bad.

Upptecknaren bör noga skilja mellan de läkemedel, som varit i bruk av gammalt vid huskurer och sådan modern patentmedicin, som annonseras i tidningar eller utbjudes av kringresande försäljare, homeopater och moderna s.k. naturläkare. Dessa senare medel skola icke göras till föremål för uppteckning.

I invärtes medel ingå ibland av gammalt även ingredienser köpta på apotek. Detta bör observeras och i uppteckningarna noteras.

7
1. Har man under vandring i skog och mark brukat plocka och omedelbart äta upp vissa växter eller växtdelar, såsom den första blåsippan för året eller en fyrklöver, som man hittat? Vilka föreställningar ha varit förknippade härmed? Ex.: Man borde plocka och äta upp de tre första sipporna man fann på våren för att under året vara skyddad mot frossan. - Hittar man en fyrklöver, skall man äta upp den, för annars går lyckan ifrån en.

Har man som hälsomedel eller som särskilt hälsosam föda ätit vissa växter, svampar, frukter, bär i färskt tillstånd? Ex.: Tre nypon på fastande mage åt man mot magbesvär; saft av kålrot, som urholkats och fyllts med bröstsocker (kandisocker) mot hosta. - Ett friskt, vackert äpple skall man äta nyårsdagens morgon på sängen, för att man skall få vara frisk under året.

Vid alla tillämpliga fall i det följande skola uppgifter lämnas om hur medlen beretts (torkats, malts, stötts etc.), mot vilka sjukdomar medlen använts samt vilken doseringen varit (d.v.s. vilken mängd av medlet, som på en gång eller på en dag intagits).

2. Har man brukat samla och torcka blad och blommor för att använda som läkemedel (hela eller pulvriserade)? Vilka frukter och bär har man torkat och använt som invärtes medel (odon, blåbär, tibastbär etc.)? Ex.: Sex torkade enbär varje morgon mot stensmär-
tor.

3. Har man använt kryddor som medicin (såsom tugga ingefärsbitar, nejlikor, vitpeppar etc.)? Ex.: Dan innan Jan Erik dog, skicka han efter en burk vitpeppar i bon. Han hade tarmvred och dendär vitpepparn åt han opp, åt ur nästan hela burken. Dom har trott, att det skulle vara bra.

4. Vilka örter och kryddor (friska eller torkade) har man bru-

kat lägga i brännvin, vilket sedan druckits som hälsomedel (kumin, ingefära etc.)? Beteckningar på sådant brännvin samt på suppar av sådant brännvin? Ex.: Örtbrännvin, kryddsop, droppsup.

5. Har man brukat göra avkok eller lag på växter eller växt-delar (avkok på getpors mot orent blod, på blodrot mot rödsot, på späda nässlor mot stenplågor, på eklöv mot blodgång etc.)? Beskriv tillvägagångssättet utförligt med alla benämningar. Kan 'lag' betyda även den vätska som erhålles, då kokhett vatten slås över växtdelarna? Kokning i slutet kärl? Avkylning? Förvaring? Ex.: Skvackre, det är bra det. Jag tar toppända, men blommo ska vara allra likst. Di kokas i vatten med lock på. Jag kokar det så länge, så jag ser, att musten har gått ur. Sedan silar jag opp och håller det i en stenkruka och dricker det kallt, en stor kopp varje morgon.

6. Har man brukat svälja levande sjur i medicinskt syfte (nio vägglöss mot frossa, levande löss på smörgås mot matleda, levande tusenfoting mot bensvaghet hos barn, levande myror mot värk etc.)?

7. Färska djurdelar för medicinskt bruk (nyss urtaget och ännu skälvande gäddhjärta mot frossa, mushjärta mot sängvätning, färsk rävlunga mot lungсот)? Har man brukat blanda vissa färska djurdelar i maten (könsdelar av djur etc.) vid sängvätning m.fl. åkommor?

8. Har man lagt levande djur (ormar, grodor, dagmask, myror etc.) i brännvin för att använda som medicin. Ex.: Myrbrännvin, det är bot för alla sjukdomar.

9. När man lagt orm i brännvin, vilken skillnad har man då kunnat göra mellan orm som fångats om våren och orm som fångats om hösten. Skulle ormen fångas på våren, innan en viss fågel (vilken) börjat sjunga? Hur skulle ormen tagas (ej med händerna direkt utan med tråklyka eller på annat sätt)? Föreställningar om hur ormen avger sitt gift? Ex.: I Lappland tillverkade man ornbrännvin av skaraormen (orm som fångats på vårskaren) men av orm, som fångats om hösten tog man blott skinnet (ormsjölen), klippte detta i bitar och lade det i brännvin.

10. Har man tagit av maskskredet (silverskredet, kräkfä, gråna) och lagt i sprit samt använt som invärtes (eller utvärtes) medel? Ex.: Dom tog ä (skrefät) och hädde nä på e flaske å hog brännvin på. Å-re dänne skrefäbrännvine skulle vara morskt å bra för alle sjuker. Forslöv, han sa, att-en levde så länje, bäre för han hadde tejje de dänne skrefäbrännvine.

11. Djur och djurdelar lagda i salt, som så använts som medicin? Ex.: Tordyvelssalt - levande tordyvlar läggas i salt och få ligga där, tills saltet anses ha blivit lämpligt till medicin, grodsalt, (hoppsalt), grodrom (hoppli).

12. Har man brukat torka eller bränna samt pulvrisera djur (ormar, äspingar, grodor, råttor, sorkar, fåglar) och djurdelar till medicin? Beskriv utförligt hur härvid tillgick. Ex.: En skatta skulle man skjuta på våren, innan hon hunnit få någon orm i sig, bränna henne i bakugnen till pulver med dun och allt. Det gjorde moster och åt det där gråa pulvret och vart fresk.

13. Vad berättas om vita ormens (vitormen, visdomsormen) betydelse vid botandet av sjukdom? Har man kunnat torka den och pulvrисera? Har man talat om vita_ormens_ägg? Hur skaffade man sig vitorm?

14. Har man kokat spad, buljong, av djur eller organ av djur och använt som medicin eller stärkande dryck? Ex.: Hon (den kloka gumman) sade åt den sjuka att hon skulle ta en höna, plocka av fjädern och skära av fötterna men inte ta ur den och sedan koka hönan länge. Spadet skulle silas upp på en butelj och hon skulle ta tre matskedar varje morgon. Den där frun hon gjorde det där och blev bra.

15. Har man brukat göra dekokt eller lag på annat än djur och växter t.ex. på ättika, honung etc.?

16. Har man använt svett, särskilt av djur, som invärtes medel? Brukade man t.ex. skrapa av en häst och äta avskrapet (hästströ, hästhumpa, hästhomska) i gröt (mot förstoppning)? Känner man till att sådant hästavskrap oförmärkt givits_in åt någon (så att denne får diarré)?

17. Urin av människa? För vilka sjukdomar har man druckit urin? Skulle urinen vara av patienten själv eller av annan person (av oskyldig_gosse_eller_flicka; av person av motsatt kön mot patienten)? Beteckning för användning av urin? Ex.: dricka_av_sitt eget. Vad känner man till om användning av djurs urin som invärtes medel?

18. Känner man till att människoexkrementer använts som invärtes medel?

Vilka olika slags djurexkrementer har använts till invärtes medicin? (Märk, att t.ex. hundspilling är ett urgammalt läkemedel, sålt på apotek under namnet Album græcum, grekiskt vitt.) Ex.: saft av svingödsel (mot hosta); fårgödsel, fårpärlor, fårpiller med sirap (mot håll).

19. Har man använt människoblod till invärtes bruk (blod av avrättad mot fallandesjuka; menstruationsblod (kvinnnsblod) och efterbördsblod, blandat i sylt mot sängvätning; blod från patienten själv, erhållet genom att skära kors i knäna samt på bröstet mot engelska sjukan)?

Har man druckit färskt djurblod eller förtärt intorkat och pulvriserat blod som hälsomedel? Har man t.ex. använt torkat blod av bock, som hållits vid särskild diet (mot impotens).

20. Har kvinnomjolk använts som invärtes medicin (druckits av kvinna, som gått med dött foster, för att bli förlöst)?

Har man använt vissa djurs mjolk, t.ex. mjolk av sto och får? Ex.: Märramjolk, det var vanligt mot kikhosta, di blev bra snart, barna.

21. Har man brukat ta reda på och torka (samt pulvrисera) navelsträngen?

22. Har man använt jord och sand som invärtes medel? Har man t.ex. druckit vatten med jord och sand som befordrande för

matsmältningen?

23. Känner man till aska och kol, som invärtes medel? Brukade man skilja mellan olika slag av aska; olika sorters vedaska såsom av barrträ, björk och andra lövträd; aska erhållen vid förbränning av ett visst antal (tre, sju, nio) sorters ved; aska av lindbark och lindlöv mot stenplågor. Har man brukat ta aska efter brända människo- och djurben? Tog man t.ex. askan efter ox- och svinben och drack i svagdricka (mot mask); aska av människoben (mot fallandesot)? Har man använt kol som medicin? Brukade man skilja mellan olika slag av kol, vilket intagits som pulver? Kol av olika slags trä; kol, bränt vid olika tider och tillfällen (vådelldskol, mordbrandskol). Ex.: När jag gick i skolan, brann en lada opp i vår by. Det var en luffare, som hade blivit nekad husrum, som hade tänt eld på ladan. Då var det en flicka, som bad att jag skulle ta kol från den där ladan åt henne. Hennes mamma skulle ha det där mordbrandskolet till medicin.

24. Har man känt till användningen av benmjöl (efter människor och djur)? Hur bereddades benmjölet och mot vilka sjukdomar användes det?

25. Vad känner man till om användningen av metaller som invärtes medicin? Brukade man köpa guld- och silverblad på apoteket eller använda skrap från ringar? Ge exempel på användningen av guld och silver som invärtes medel. Hur erhöll man pulvriserad mäsing (mässingsmjöl, mässingsspån) och vartill användes den? Har man använt kvicksilver som invärtes medicin? Hur har det intagits? Hur mycket skulle man ta åt gången (gryn som en stor knoppnål)? Vilka andra metaller har man använt som invärtes medicin? Har man t.ex. känt till metoden att behandla tarmvred genom att svälja blyhagel eller blykulor, vilka troddes räta ut tarmarna? Har man känt till användning av bergpulver (pulvriserad bergart av olika slag)? Har man använt andra ämnen av detta slag?

26. Har man haft någon beteckning för gift i allmänhet (merkurium, eg. = arsenik, markolja)? Vilka särskilda gifter kände man till och använde (arsenik, belladonna, bolmört, rävgift)? Hur erhöll man gifterna? Av kringvandrande försäljare, hästbytare, glas-handlare? Varifrån erhöillo dessa sitt lager särskilt av arsenik (från glasbruken)? Brukade man skilja mellan bättre och sämre sorts arsenik? Hade man särskilt namn för olika sorter (sävenbom, glasskal-le)? Vartill användes arsenik? Gavs åt hästar för att dessa skulle få jämn och vacker hud samt togs av människor för att få vacker hy? Har det förekommit att personer hemfallit åt missbruk av arsenik? Ex.: Di tog arsenik, markuriam, sa di. Åv de tog di småbitar, små gryn och åt. Di fick inte ta för mycke. Di som börja på me de där, di va tvungna te hålla på - di va så vana ve de.

Har man några berättelser om att arsenik brukat användas vid giftmord? Beteckning för detta bruk av arsenik? Ex.: ge någon lite vitt, ge vitt.

Har man använt glasgröt (finkrossat glas i gröt) vid giftmord. Ex.: När Fyll-Brita blev gift, blev hon le karln. Hon ga'n glasgröt, så han dog. När dom såg efter, så var'n alldeles söndersköre i hal-

sen av glase. Men han dog inte av de, utan av gifte, som är i glase, de är arsenik.

27. Vilka svett drivande invärtes medel har man känt till? Har man framför allt använt brännvin och brännvinsblandningar, t.ex. brännvin i het mjölk. Beteckning härför: kattalönk? Har man brukat dricka heta téer (vanligt té, kamomillté, té på lindblad, lindblom etc.)? Brukade man koka vissa dekokter, som vid behov värmdes upp och druckos för att bringa en patient i svettning? Andra svettmediciner? Stötte man t.ex. torkade tibastbär och blandade i gröt? Beteckning för 'svett' (svette)? Beteckningar för 'svettas' och 'bringa i svettning' (svetta, svettna)? Beteckning för porer (svetthål)?

28. Vilka invärtes medel ha av gammalt använts som urindrivande medel (mot urinstämma, pisstämma eller för att öka kroppens urinavsöndring)? Ex.: enbär (färska eller torkade), tibastbär; delar av urinorganen hos vissa djur, t.ex. urinblåsa av ekorre, urinrör av oxe, torkad och pulvriserad.

29. Vilka avförande mediciner har man av gammalt använt? Har man t.ex. brukat ta in sirap (ge barn sirapssmörgås), dricksjäst, surdeg, aloe, upplöst i vatten?

30. Har man känt till några särskilda kräkmedel, som använts vid magplågor, fall av förgiftning o.dyl.? Har man använt mekaniska retmedel, t.ex. petat sig i halsen med finger eller fjäder, vänt huvudet nedåt etc. för att åstadkomma uppkastningar? Har man använt särskilda drycker som kräkmedel (ljumt vatten, ljum mjölk, vatten tillsatt med olja eller med något illasmakande ämne, fotogen, lampolja)?

Känner man till åtgärder, som skulle företagas i samband med användandet av invärtes kräkmedel, t.ex. binda hårt om magen med en duk?

31. Vilka olika slag av motgift har man känt till och använt (mjölk, grädde, kärnmjölk, havresoppa)? Känner man till uttrycket: Giftet skall dränkas. Har man i överensstämmelse härmed givit en förgiftad person så rikligt med dryck som möjligt (även alkoholhaltiga drycker)?

32. Vilka olika medel har man använt mot mask? Ex.: kvicksilvervatten (= vatten vari kvicksilver kokats); skrap av mäsingskam (drucket i vatten); björk- eller tallsav (druckten direkt från trädet); morötter (ättna råa); vitlök; finstött och siktat kol; stötta pepparkorn; ormbunksvatten (hur beredes detta?); torkad och pulvriserad mask, som avgått från patienten själv? Maskfrö. Har man brukat köpa maskfrö (maskkakor) på apotek eller beredde man själv sådant? Vad har man i senare fallet använt? Hade man några särskilda föreskrifter om intagning av maskfrö? Tog man t.ex. in maskfröet på ny, om man skulle kräkas upp masken, tog in det på nedan, om det skulle gå andra vägen? Hur har maskfröet brukat intagas? Blandat i sirap? Vilka olika slag av inälvsmask (matk, mack, mark) har man känt till (bandmask, binnikemask, fik, fiken, småmask, springmask, änger)?

33. Har man känt till föreställningen om att personer kunna

ha ett levande djur i magen (en orm, groda etc.)? Tänkte man sig att t.ex. ormen kröp in genom munnen på en person, som lagt sig att sova på marken? Hur avlägsnade man levande djur från magen? Ex.: hade man sväljt en groda skulle man dricka rikligt med varmt renblod; dricka urin eller tobaksvatten mot ormar? Känner man till, att patienten skulle lägga sig att sova (med öppen mun) i närheten av brännvin, varmt färskt bröd, varm nymjölkat mjölk?

Kompletterande frågor rörande medlens beredning och intagande. (Vad som vid besvarandet av föregående frågor redan upptecknats härom behöver nu ej upprepas.)

Beteckning för medicin i flytande form (oljor)?

34. Beteckning för medicin, som intages droppvis? Ex.: droppedroppar, droppmedicin.

Hur tillgick vid dosering droppvis (medicinflaskan på lut, fingret lyftes från flasköppningen för varje droppe)? Har man använt något enkelt instrument för att erhålla droppar i lämplig storlek (droppflaska, droppglas, droppspruta, droppstav)? Hade man något särskilt uttryck för intagning av medicin droppvis? Ge exempel på sådana i hemmen beredda mediciner, som brukade tagas in droppvis.

Beteckning för större doser flytande medicin? Ex.: skedblad, skedfylla, en fingerborg. Känner man av gammalt till bruket av särskilda medicinskedar? Vad kallade man det kärl, vari sådan medicin förvarades, som man skulle ta in droppvis eller skedbladsvis? Ex.: droppflaska, medicinflaska. Hur såg en sådan av gammalt ut och hur var etiketten anbringad?

I vilka mått tog man i övrigt flytande medicin? Ex.: ettkvarter, ettkvartersglas, ettspetsglas, en jumfru. Har man av gammalt känt till bruket av rör (glasrör, vassrör, halmstrå) för intagning av medicin?

35. Vilka metoder och redskap hade man för beredning av pulver? Brukade man t.ex. göra en gröt eller deg av olika ämnen, torka den och stöta eller mala den till pulver? Stötte man i mortel eller bredde man ut massan på ett fast underlag och krossade den med en butelj? Eller brände man massan till pulver? Dosering för pulver: knivsudd, tesked, fågelladdning (skilt vid intagning av krut som invärtes medicin)?

Vilka olika metoder känner man till för intagning av pulver? Har man brukat ta in pulver torrt och dricka vatten eller annan vätska efteråt? Har man löst upp pulvret i vätska (vatten, mjölk, brännvin, kaffe)?

Har man känt till bruket att bereda kapslar för att underlätta intagning av särskilt illasmakande pulver? Brukade man t.ex. lägga in pulvret i tunnbröd, som först mjukats upp, eller i oblat? Eller har man grävt ur mjukt bröd, lagt pulvret i urgröpningen och ätit upp brödet? Har man strött pulver på smörgås (särskilt när patienten ej borde veta av kuren)?

36. Har man känt till någon metod för att bereda piller? Lät man t.ex. en gröt eller deg stelna samt krossade den sedan grovt? Brukade man använda ämnen, som i sig själva hade pillerform, t.ex.

torkade bär eller kryddor? Känner man till något om dosering av dylika piller? Ex.: 1 1/2 torkat tibastbär (= bär av Daphne mezereum) för barn, 2-3 bär för vuxen person, 9 bär för en häst; 2-3 krydd-pepparkorn för vuxen.

Känner man till särskilda kurer med medicin i pillerform, t.ex. pepparkur, blåbärskur? Har man tagit t.ex. ett torkat blåbär om morgonen på fastande mage, nästa morgon två bär etc. upp till 20 bär, sedan minskat (19-18 etc.), tills man slutar med åter ett bär?

Har man haft piller av trä och metall? Ex.: piller av buxbom, stort som pepparkorn (mot inälvsmask); blypiller, blyhagel?
